

Yeni Kalkınma Kuramları

Adem DOĞAN*

Nazım ÖZTÜRK**

Özet

Az gelişmiş ülkelerde üretimin niçin yetersiz olduğu, bu toplumlarda verimliliğin nasıl artırılacağı ve az gelişmiş ekonomilerin nasıl modern hale getirebileceği kalkınma kuramlarının inceleme alanını oluşturmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarına ilişkin çok geniş bir yazın oluşmuştur. Geleneksel iktisadi anlayışa dayalı kuramlardan günümüze dek pek çok kalkınma kuramı ortaya atılmıştır. Dünya ekonomisinde yaşanan yeni gelişmeler kalkınma olgusunun geleneksel kalkınma kuramları ile açıklanmasını yetersiz hale getirmiştir. Kalkınma olgusu belirleyen etmenlerin çeşitliliği ve karşılıklı bağılıkları kalkınma olgusunu tek bir kuram ile açıklamayı olanaksız kılmaktadır. Günümüzde geleneksel kalkınma kuramlarının etkinliği giderek azalırken az gelişmiş ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel gerçeklerini gündeme getiren yeni yaklaşımlar önem kazanmaya başlamıştır. Bu çalışmada, geleneksel iktisadi anlayışa dayalı kalkınma kuramlarından günümüze kadar kalkınma kuramlarının geçirdiği evrim incelenmiş, az gelişmiş ülkelerin nasıl kalkınacağını açıklamaya yönelik yeni kalkınma kuramlarından Neoliberal kalkınma yaklaşımı, içsel büyüme, insan merkezli kalkınma, eşitlikçi kalkınma, temel ihtiyaçlar yaklaşımı, sürdürülebilir kalkınma gibi yeni yaklaşımlar tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik kalkınma, az gelişmişlik, temel ihtiyaçlar yaklaşımı, eşitlikçi kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, insan merkezli kalkınma.

New Development Theories

Abstract

The causes of low production, how to increase the productivity and how to modernize the economic structure in the Third World countries constitutes the main research fields of development theories. There is vast literature on development issues in underdeveloped countries. Starting from development theories building on traditional economic theories to the current approaches, a wide array of development theories have been proposed. Theories

* Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Yrd. Doçent Dr.

** Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Doçent Dr.

of traditional economic approach remain inadequate in explaining recent developments in the global economy. The variety and reciprocity of social- economic factors makes it impossible to explain "development" with a single theory. Today, while traditional development theories are losing their importance, new theories which put economic, social, political and cultural facts on the agenda of underdeveloped countries have become more important. In this study, evolution of development theories from traditional development theories to current day was analyzed. The study provides a review of neo liberal development, endogenous growth, human centered development, egalitarian development, basic needs approach, sustainable development which explain economic development of underdeveloped countries.

Keywords: *Economic development, underdevelopment, basic needs approach, egalitarian development, sustainable development, human centered development.*

Giriş

Az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorununa duyulan ilgi II. Dünya Savaşı sonrasında yoğunluk kazanmıştır. Bu duruma yol açan iki ana neden bulunmaktadır. İlki, savaş sonrası uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerinin canlandırılmak istenmesidir. Bu çerçevede, gelişmiş ülke kökenli kalkınma araştırmacıların çalışmalarının ana eksenini, savaş sonrasında uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerinin nasıl hızlandırılabilceği ve buna az gelişmiş ülkelerin nasıl katkı sağlayacakları oluşturmaktadır. İkincisi ise, siyasal bağımsızlıklarını yeni elde eden ülkelerin ekonomik yönden de bağımsızlıklarını elde etme çabalarıdır. Yeni bağımsızlığına kavuşan ülkeler için ulusal kurtuluş ile ekonomik kalkınma adeta özdeşleştirilmiştir. Ekonomik kalkınma söz konusu ülkeler için sadece yoksulluktan kurtulmayı ifade etmemekte, aynı zamanda uluslararası alanda itibara kavuşmayı da simgelemektedir (Kaynak, 2007: 29-30).

Kalkınma kuramlarının üzerinde yoğunlaştığı temel konu az gelişmişliğin nasıl aşılacağıdır. Kalkınma kuramları, toplumların modern yetenek ve davranışları nasıl edinip gelişebilecekleri, ekonominin nasıl modernleşeceği ve bu anlamda az gelişmiş ülkelerin nasıl kalkınacağı sorularına yanıt aramaktadır. Açıklanmaya çalışılan sorun az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerinin geçirdikleri aşamaları izleyip izleyemeyecekleridir. Bu çalışmada, kalkınma olgusunu açıklamaya yönelik yeni kuramlar tanıtılmaya çalışılmıştır. Ancak, yeni yaklaşımları tanıtmadan önce, daha eski ve köklü yaklaşımlar olan ve geleneksel kuramlar olarak isimlendirilen, Geleneksel Kalkınma İktisadı Kuramını, Yapısalcı Kuramı ve Bağımlılık Kuramını temel önermelerine vurgu yaparak özetlemekte yarar vardır. Çünkü bu kuramlar bilinmeden yeni kuramlar anlaşılabilir. Bundan dolayı birinci kısımda geleneksel kalkınma kuramları anımsatılmış, ikinci kısımda ise, yeni kalkınma kuramları tanıtılmaya çalışılmıştır.

I. Geleneksel Kalkınma İktisadı Yaklaşımı

Geleneksel Kalkınma İktisadı Yaklaşımı, makroekonomik konular üzerine yoğunlaşmaktadır ve iktisadi kalkınma ile yapısal dönüşüm süreçleri arasında yakın ve karşılıklı bir etkileme ilişkisinin var olduğunu kabul etmektedir (Kaynak, 2007: 123). Bu yaklaşımı savunan iktisatçılar, az gelişmiş ülke ekonomilerinin gelişmiş ülke ekonomilerinden nitelik olarak farklı olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle, az gelişmiş ülke ekonomilerine yönelik incelemelerin, farklı araştırma yöntemleri ve teorik çatılar çerçevesinde yapılmasının

gerekli olduğu vurgulanmaktadır.

Bu yaklaşıma göre, az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerin kapitalizm öncesi yapılarına benzer geleneksel toplumlardır. Bu ülkeler gelişmiş ülkelerin gelişim çizgisini izleyecek ve bu yolla modernleşeceklerdir. Geleneksel Kalkınma İktisadi Yaklaşımının öncülerinden biri olan, Rostow'a (1999:17; 1966: 53-54) göre, bütün toplumlar zorunlu olarak aynı tarihsel aşamadan geçeceklerdir. Her toplum doğrusal bir gelişme çizgisi izlemektedir ve az gelişmişlik gelişmeye giden yolda geçici bir aşamadır. Az gelişmiş ülkeler tarihsel gelişme sürecinde geride kalmış ülkelerdir. Az gelişmiş ülkelerin bugünü, sanayileşmiş ülkeler tarafından daha önce yaşanmıştır.

Geleneksel Kalkınma İktisadi Yaklaşımının en önemli özelliği, temel engeller bir kez yıkıldığında hiçbir ulusun evrensel gelişmenin yolundan kaçamayacağıdır (Larrain, 1995: 33). Bu yaklaşım, az gelişmiş ülkelerin gelişmemişliğinin nedenlerini söz konusu ülkelerin içsel dinamiklerinde aramaktadır. Az gelişmişliğin nedeni ekonomik olarak tasarruf oranlarındaki yetersizlik, yatırımlardaki yetersizlik ve pazarın yeterli büyüklükte olmaması gibi dâhili etkenlerdir. Nurkse (1953: 3), gelişmiş ekonomileri geniş bir pazara ve dolayısıyla yüksek bir üretim düzeyi ile üretimde kullanılan büyük ölçekli sermaye birikimine sahip olmakla tanımlarken, az gelişmeyi tasarruf ve yatırım oranlarındaki yetersizlik ve pazarın yeterli büyüklükte olmamasıyla açıklamaktadır. Gelişmemiş bir ekonomide pazar küçüktür, çünkü üretkenlik düzeyi düşüktür, üretkenlik düzeyinin düşük olmasının nedeni ise, sermaye birikiminin yetersiz olmasıdır. Yetersiz sermaye, düşük bir üretkenlik ve sınırlı bir pazara sahip ülkelerde gelir düzeyi doğal olarak düşük olmaktadır. Gelir düzeyinin düşük olması bireylerin tasarruf ve satın alma güçlerinin düşük olmasına dolayısıyla yatırım düzeyinin düşük olmasına yatırım düzeyinin düşük olması da gelirin düşük olmasına yol açarak bir kısır döngünün meydana gelmesine neden olmaktadır. Nurkse göre, az gelişmiş ülkelerin kendiliğinden bu kısır döngüden çıkabilmeleri söz konusu değildir. Az gelişmiş ülkeler bu kısır döngüyü ancak yabancı sermaye, borçlanma ya da dış yardımlar sayesinde kırabilirler. Az gelişmiş ülkeleri içine düştükleri yoksulluk kuyusundan çıkaracak olan yine gelişmiş kapitalist ülkelerdir.

Geleneksel Kalkınma İktisadi Yaklaşımına göre, kalkınma için az gelişmiş ülkelerin iç toplumsal yapılarının modernleşme yönünde evrilmesi ve ulusal burjuvazinin ulusal gelişme nosyonu doğrultusunda yönlendirilmesi gerekmektedir (Larrain, 1995: 33). Nitekim Rostow, kalkınmanın başlaması için sadece sermaye birikiminin ve tarım ve sanayideki teknolojik gelişmenin yeterli olmadığına, iktisadi modernizmi ciddiye alan ve yüksek seviyeli bir faaliyet olarak telakki eden bir siyasi elitin, toplumda hâkim konuma gelmesinin gerekli olduğuna dikkat çekmektedir (Rostow, 1999: 24).

Bu kuram açısından kavranmaya çalışılan olgu az gelişmiş ekonomilerin nasıl bir iktisadi gelişme yolu izleyebileceğidir. Az gelişmiş ülkelerin kapitalist sistemin işleyiş mantığı içerisinde gelişebileceğini öngören bu kuramlar, gelişmenin ana engellerini toplumların iç yapılarında görmekte, iç toplumsal yapıdaki bazı öğelerin kalkınma yönünde yeniden yapılandırılması gereğinde ısrar etmektedir. Bu kuramlarda hedef homo economicus'u yaratmak ve bu insan tipinin faaliyet göstereceği kurumsal çerçeveyi oluşturmaktır. Bu anlamıyla iktisadi kalkınma bir uygarlık tarzı değişimini ifade etmektedir. Söz konusu yaklaşımların doğrusal gelişme inancı ve az gelişmiş ülkelerin Batı sanayi ülkelerinin yaşadığı aşamaları geçirip bu ülkelere yetişebileceği savı, çoğu az gelişmiş ülke için yakalamak için koşulları ama ulaşamadıkları bir heves olarak kalmıştır.

Geleneksel Kalkınma İktisadı Kuramları, kalkınma sürecinin karmaşıklığını kavramaktan uzak, son derece basit modellemelere dayandırılmıştır. Bu kuramlarda sosyal ve siyasal yapıların veri olarak alınması kalkınma sorununun temel dinamiklerinin yeterince açıklanamamasına neden olmuştur (Şenses, 1996: 110). Genel bir değerlendirme yapıldığında, kalkınma iktisadının bir disiplin olarak ortaya çıkmasında ve 1970'li yılların ortalarına kadar geçen sürede bu disiplinin ana damarını oluşturan bu yaklaşımlar, ekonomik kategorilerin dışına çıkamamaları nedeniyle az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarına kapsayıcı çözümler üretememişlerdir (Türkey, 1995: 168).

II. Yapısalcı Yaklaşım

Yapısalcılara göre ekonomik kalkınmada en temel unsur sermaye birikimidir. Az gelişmiş ülkeler sermaye birikimi yetersiz ülkelerdir. Bu ülkelerde sermaye birikiminin yetersiz olmasının nedeni, iç piyasa çaplarının küçük olması dolayısıyla sermaye sahiplerinin yatırım için gerekli teşvik ve uyarılara sahip olmamasıdır. Az gelişmiş ülkelerde dar piyasalar bu ülkelerin sanayileşme süreçlerine yeterli desteği sağlayamamaktadır. İç piyasanın küçüklüğü sorunu uluslararası piyasalara açılarak giderilebilir. Ancak, az gelişmiş ülkelerin girişimcileri gelişmiş ülkelerin güçlü girişimcileriyle rekabette zayıf kalmaktadır. Bu zayıflık, az gelişmiş ülkelerin birincil mallardan oluşan ihracatlarını daha sermaye yoğun mallara doğru kaydırmaya çalıştıklarında daha da artmaktadır. Bu nedenle, yapısalcılara göre, az gelişmiş ülkelerin sanayileşmelerini uluslararası talep ve ihracata dayandırmaları mümkün değildir. Yapısalcı yaklaşımın temsilcilerinden Singer, uluslararası ticaretin ve yabancı sermaye yatırımlarının az gelişmiş ülkelere fazla bir yarar sağlamadığını dahası bu ülkelerin sanayileşmelerinin önünde bir engel oluşturduğunu ileri sürmüştür (Kaynak, 2007: 125-126).

Yapısalcı kuramın öncüsü Arjantin'li iktisatçı Raul Prebisch, serbest ticaretin getirdiği uzmanlaşmanın ticarete katılan tüm ülkelerin ortak yararına olmadığını, aksine birincil ürünlerde uzmanlaşmış olan çevre ülkelerden sanayi ürünlerinde uzmanlaşmış olan merkez ülkelere bir gelir aktarımına neden olduğunu iddia etmektedir. Prebisch'e (1963: 103-104) göre uluslararası işbölümünde teorik bakımından doğruluk payı varsa da, bunun gerçeklere uymayan bir varsayıma dayandığı hep unutulmuştur. Çevreden merkeze gelir aktarımını açıklamada en temel değişken, dış ticaret hadlerinin çevre ülkelerin aleyhine işlemesidir. Prebisch, ticaret hadlerinin sürekli az gelişmiş ülkeler aleyhine seyrettiğini göstermiş, merkez ülkeleri ile çevre ülkeleri arasında eşitsiz bir değişimin olduğunu savunmuştur. Gelişmiş sanayi ülkelerindeki oligopolist pazar yapısı nedeniyle fiyatların aşağıya doğru esnek olmaması, teknolojik ilerlemelerden doğan kazançların yüksek ürün fiyatlarıyla faktör sahiplerine gitmesine neden olmuştur. Buna karşın az gelişmiş ülkelerde meydana gelen verimlilik artışları tarımsal ürün ve hammadde pazarlarında işleyen yoğun rekabet nedeniyle fiyatların düşmesine yol açmış, sonuçta az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere dış ticaret hadleri yoluyla bir gelir aktarımı gerçekleşmiştir.

Geleneksel dış ticaret kuramını reddeden Prebisch, bu ana temadan hareketle politika önerisi olarak kendine yeterli bir ekonomi kurma ve içe dönük ekonomik kalkınmayı savunmaktadır. Ticaret ve ihracat yönelimli bir stratejiden ziyade, belli bir miktar korumacılığın tercih edildiği ithal ikamesine dayalı bir kalkınma stratejisi önermiştir. Gelişme stratejisi olarak ECLA (Economic Commission for Latin America / Latin Amerika Ekonomik Komisyonu) tarafından geliştirilen yapısalcı tezler, ithal ikameci bir sanayileşmeyi, böl-

gesel bütünleşmeyi, az gelişmiş ekonomilerde statik ve dinamik etkinliğin sağlanması için Keynesçi yaklaşımda öngörülenden daha kapsamlı ve esnek devlet müdahalesini gerekli görmektedir. Bu denli kapsamlı iktisat politikasında etkinliğin sağlanabilmesi için de müdahalenin bir plan çerçevesinde yapılması gereği üzerinde durulmaktadır (Başkaya, 2000: 69-71). Bu noktadan hareketle “rast gele ithal ikamecilik” “planlı ithal ikamecilik” ayrımı yapılmaktadır (Berksoy, 1982: 215). İlki nihai mamul üretiminden başladığı ve ithal girdilere dayalı bir üretim sürecine neden olduğu için dışa bağımlılığı artırmaktadır. İkincisi ise, dünya ekonomisine olan bağımlılığı azalttığı ölçüde bunalımdan çıkışı sağlamaktadır. Bunalımı aşmanın yolu özerk bir kalkınma sürecini başlatmaktan geçmektedir. Bu da ancak planlı bir ithal ikameci sanayileşme ile olası görülmektedir.

İthal ikamesi süreci yapısalcıların beklentilerinin aksine özerk bir gelişme yolu olmamış, stratejinin kendi içinde barındırdığı ithalat kapasitesini genişletme dinamiği az gelişmiş ülkelerin mali, teknolojik ve ticari bağımlılığına yol açmıştır (Başkaya, 1995: 109-114). İthal ikameci sanayileşme artan bir dış borçlanma ile mümkün olmuştur (Gibson ve Tsakalatos, 1996: 176). İthal ikamesinin ilk aşamasında hızlı bir ekonomik gelişme sağlanmasına karşın ileri aşamalarda az gelişmiş ülkeler büyük zorluklarla karşılaşmıştır. İthal ikameci sanayileşme, kaynak israfı, ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etki yapması, yatırım malları sanayinin gelişmesini engellemesi yanında sağlıksız bir tüketim yapısını pekiştirip yaşatmak gibi bir sonuç da doğurmuştur. Koruma olanaklarından yararlanan ithal ikameci sektörler ihracat sektörleri aleyhine gelişirken, ithal ikameci sanayileşme pahalı bir sanayileşme süreci olmuştur (Schmitz, 1996: 258; Çarıkçı, 1983: 54-55). Koruma duvarları nedeniyle ithal ikamesi sürecinde etkinlik, verimlilik, ürün çeşitlendirmesi, teknolojik gelişmenin izlenmesi gibi maliyet düşürücü ve rekabetçi düzeyi artırıcı olgular üreticiler tarafından kolaylıkla ihmal edilmiştir (Berksoy, 1982: 217). Latin Amerika ülkelerinde uygulandığı biçimiyle ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası, dış ödeme dengesizliklerinin artmasına, ekonomiye yabancı firmaların özellikle çok uluslu şirketlerin sızmasına, işsizliğin çoğalmasına, gelir bölüşümü adaletsizliğinin yaygınlaşmasına, ekonominin konjonktürel dalgalanmaların etkisine daha da çok maruz kalmasına, geleneksel ihracat ürünlerine bağımlılığın devam etmesine ve sınırlı rekabet gücü olmayan bir sanayileşmeye yol açmıştır. Bugün az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan olumsuz durumun temelinde, sanayileşmeye sondan başlanması ve ileri kapitalist ülkelerin mevcut tüketim düzeylerinin taklit edilmesi yatmaktadır.

Bir bütün olarak ülke ekonomisini korumayı öneren ithal ikameci politikalar, 1980’li yılların başlarında dünyanın birçok yerinde tıkanmış ve geniş ölçüde terk edilmeye başlanmıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak yapısalcı yaklaşımlarda revizyona gidilmiştir. Yurtiçi yerli sanayinin gelişiminin teşvik edilmesi ve yapısal koşullara verilen önem korunmakla birlikte, devletin talep yaratması ve yatırım planlamasına ilişkin görece tek yanlı bakıştan uzaklaşarak, uluslararası piyasalarda yer alan rekabetçi firmalarla baş edebilecek etkin bir girişimci sınıfın oluşturulması ve desteklenmesinin önemine vurgu yapılmaya başlanmıştır (Kaynak, 2007: 131).

III. Bağımlılık Yaklaşımı

Hızla kalkınma isteklerine rağmen, az gelişmiş ülkelerde uygulanan ekonomi politikalarının yeterince başarılı olamaması, kalkınmanın daha çok içsel faktörlerle ele alındığı Geleneksel Kalkınma İktisadı Yaklaşımına duyulan ilginin azalmasına yol açmıştır. 1960’lı yıl-

ların sonlarına doğru, az gelişmişliği içsel faktörlerden daha ziyade dışsal faktörlerle açıklamaya çalışan yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımların içinde en kapsamlı olanı Bağımlılık Kuramıdır.

Bağımlılık Kuramı, Geleneksel Kalkınma İktisadı Yaklaşımını savunan kalkınma araştırmacılarının ileri sürdükleri düşüncelerin gerçekleşmediğini ve bu düşüncelerin az gelişmişlik sorununu çözecek yerde bu toplumların az gelişmişliğinin daha da artmasına katkıda bulunduğunu ileri sürmektedir. Geleneksel Kalkınma İktisadı Kuramının iyimser yaklaşımı, Bağımlılık Kuramı ile birlikte yerini kötümserliğe, ekonomik gelişmeyi içsel dinamiklerle açıklama anlayışı, yerini dışsal dinamiklerle açıklamaya bırakmaktadır (Ercan, 1995: 302). Bağımlılık kuramları Batı kapitalizminin Batı dışı toplumlarda yarattığı tahribatları, sorunları ve yoksullaşmayı kendisine ilgi odağı seçmekte, az gelişmiş ülkelerin geri kalmışlığını doğrudan Batılı toplumlarla olan bağımlılık ilişkilerine bağlamaktadır (Kızılcılık, 2004: 74). Bağımlılık analizlerinde kapitalizm global bir dünya sistemi olarak tahlil edilmektedir. Bağımlılık kuramına göre, emperyalizm kapitalist sistemin vazgeçilmez bir unsuru olup, az gelişmişlik olgusu emperyalizmle birlikte düşünülmesi gereken tarihsel bir süreçtir. Az gelişmişlik kapitalizmin dünya çapında genişlemesinin bir ürünüdür. Az gelişme ve gelişme aynı tarihsel sürecin yaşayan iki farklı görünümüdür. Dünya sistemi olarak kapitalizm kutuplu ve hiyerarşik bir yapıya ve bu yapıyı sürekli üreten bir dinamiğe sahiptir. Hiyerarşik yapının alt kutbunda geri kalmış ülkeler, üst kutbunda kapitalist gelişmiş ülkeler yer almaktadır (Menzel, 1991: 25).

Bağımlılık ekolünün en temel özelliği, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında süre giden ilişkiler üzerinde yoğunlaşmaları ve bu ilişkiyi bağımlılık ilişkisi olarak ele almalarıdır. Bu ekole mensup iktisatçılara göre, yoksul ülkelerin sorunu o kadar ciddidir ki ancak ve ancak sosyoekonomik yapılarında ve zengin ülkelerle ilişkilerinde bütünsel bir dönüşüm durumu değiştirebilir. Böyle bir değişim olmadığı takdirde, sözde kalkınma politikaları yeni sömürü ve bağımlılık ilişkileri yaratmaktan öteye gidemez (Hirschman, 1996: 39).

Çok geniş ve eklektik bir düşünce okulu olan Bağımlılık Kuramının genel varsayımları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2008: 76):

- Gelişmekte olan dünyanın çoğu ekonomileri ve toplumları, temelde hammadde üreticileri ve endüstriyel ürünlerin tüketicileri olarak küresel ekonomiye katıldıklarından dolayı dünya ekonomisine katılımdan açık ve kesin biçimde olumsuz etkilenmiştir.
- Buna bağlı olarak uluslararası işbölümü gelişmiş dünyanın ekonomik ve siyasal gücü tarafından belirlenmiş ve sürdürülmüştür.
- Söz konusu küresel ekonomiye katılma eğiliminin giderek artan ölçüde güçlenmiş olması, yabancı çok uluslu şirketlerin egemenliği altına girme gibi yollarla az gelişmiş ülkelerde yerel ekonomilerde çok ciddi bozulmalara ve çarpıklaşmalara neden olmuştur.
- Gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkeler üzerindeki ekonomik etkileri toplumsal ve siyasal alanlara bile yayılmıştır. Az gelişmiş bağımlı uluslarda seçkinler, merkezdeki devletler ve ekonomik ortaklıklarla ittifak oluşturmuş ve onlar için “köprübaşları” olmuştur. Yine bu seçkinler, toplumsal kaynakları tekelleştirmek için merkezin gücünü kullanmıştır.

- Bağımlılık Kuramının oluşumunda öncü olan Baran'a göre (1976: 85), az gelişmişliğin nedeni sömürüdür. Kalkınma ekonomisi ise sömürünün gizlenmesine yarayan ideolojik bir destektir. Az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınması, gelişmiş kapitalist ülkelerin egemen çıkarlarına ters düşmektedir. Sanayileşmiş ülkelere birçok önemli hammaddeyi gönderen, bu ülkelerin şirketlerine büyük kârlar ve yatırım alanları sağlayan geri kalmış dünya gelişmiş Batı için her zaman vazgeçilmez bir hinterland olmuştur. Baran, Batı Avrupa'da kapitalizmin gelişmesini avantajlı coğrafi konumuna, yetersiz doğal kaynaklara sahip olmasına (ki, bu ticaretin ve gemiciliğin gelişmesini özendirerek dünyanın geri kalanının yağmalanmasını sağlamıştır), feodalizmin son döneminde tarımda sağlanan verimlilik artışına dayanmıştır. Ayrıca Üçüncü Dünyanın yağmalanması, Avrupa'nın ekonomik fazlasına önemli bir katkı sağlamıştır.
- Bağımlılık kuramının şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan Frank'a göre, dünya kapitalist sistemine katılım bazı alanlarda gelişmeye yol açarken, diğerlerinde az gelişmeye yol açmıştır. Frank ekonomik artığın kullanımının gelişme ve az gelişmişliği belirlemede önemini vurgulamakta, kapitalizmin tekelci yapısını ve bu yapının reel ve potansiyel artık üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Dünya kapitalizmi metropol-uydu şeklinde örgütlenmiştir ve metropol uyduyu sömürmektedir. Bu yapı az gelişmiş ülkelerin fiili fazlasının büyük bölümünün tüketimini kolaylaştırırken, söz konusu ülkelerin potansiyel fazla oluşturmalarını da önlemektedir. Tekelci kapitalist yapı uluslararası, ulusal ve yerel düzeyde bütün alanlarda egemendir ve en ücre Latin Amerika kasabasını, New York Wall Street'e bağlayan bir sömürü zinciri oluşturmaktadır (Frank, 1975: 107).
- Kapitalizm metropol-uydu şeklinde hiyerarşik bir yapı üretmiş olup, metropol ekonomik artığı uydudan çekerek, kendi gelişmesi için kullandığından dolayı gelişmiş, uydu ise kendi artığını kullanmadığı için az gelişmiştir. Artığın merkeze aktarılması sadece uluslararası düzeyde değil, yerel düzeyde de bağımlılık ilişkileri yaratmıştır. Frank'a (1993: 9) göre, yapısal az gelişmişliğin oluşmasında önemli olan, uydunun dünya kapitalist sistemi ile bütünleşmesinden sonra ekonomik artığın çekilmesinden daha da önemlisi, insanların yurt içi ekonomik, politik ve toplumsal yaşamlarını örgütleyen ve hâkimiyetinde bulunduran aynı kapitalist yapı ve temel ilişkiler ile uydunun yurt içi ekonomisinin döllemesidir.
- Bağımlılık Kuramı içinde yer alan iktisatçılara göre, az gelişmişliğin nedenleri, ilgili ülkelerin tarihsel süreç içerisinde dünya kapitalist işbölümü içinde almış oldukları rollerde incelenmelidir. Az gelişmişlik, sanayileşmiş merkez kapitalist ülkelerin dünya çapında genişleyip, çevre az gelişmiş ülkeleri etkilemeleri sonucu ortaya çıkan, dışsal bir olgudur (İşgüden, 1995: 157). Buna göre, uluslararası sistemin yapısı az gelişmiş ülkelerin kalkınması ile ilgili fırsatları ve olanakları sınırlamaktadır.
- Bağımlılık Kuramı az gelişmişlik sorununa üçüncü dünya ülkeleri cephesinden bir bakışı temsil etmektedir. Gelişmiş ülkelerin oluşturduğu merkezlerden değil, üçüncü dünya ülkelerinden "otantik gelişme iktisatçılarının çıkabileceği iddiasını" taşımaktadır (İnsel, 1990: 44). Bağımlılık teorisyenleri az gelişmişliğin ortadan kaldırılması için bir ön koşul olarak, dünya çapında sosyalizmin yayılmasının gereğine

inanmaktadır. Bu idealist yaklaşım emperyalizm veya yabancı tahakkümün az gelişmişliğe neden olduğu ve gelişmenin ana engelini oluşturduğu görüşü ile temellendirilmektedir. Bağımlılık Kuramı az gelişmiş ülkelerin kalkınabilmesi için, çağdaş gelişmiş ülkelerin gelişme modelinden farklı özgün bir “öz-merkezli” gelişme modeli önermektedir, ancak modelin nasıl gerçekleşeceği yeterince açıklanmamıştır. Bağımlılık kuramı, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında hakça olmayan ilişkileri ortaya koyması açısından yararlı olmasına rağmen, mevcut dünya ekonomik düzenine fonksiyonel olan bir alternatif düzen oluşturmakta başarısız kalmıştır (Ersoy, 1992: 13).

IV. Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar

Yukarıda ana hatlarıyla değinilen kalkınma kuramlarının az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarının çözümünde yetersiz kalması bu ülkelerin sorunlarını analiz etmeye uygun yeni yaklaşımların ortaya konulmasını gerekli kılmıştır. Kalkınmanın kişi başına düşen gelir ya da milli gelirden yıllık artış biçiminde tanımlanması, insan ve toplumların yaşam düzeylerinin gelişmesi, toplumsal zenginliklerin hakça paylaşımı, doğa ile bütünleşme, doğanın korunması, insanların özgürleşmesi, bireysel katılımın artırılması gibi kalkınmanın en temel boyutlarının ihmal edilmesine neden olmuştur. Yeni kalkınma kuramları, ekonomik merkezli kalkınma kavramının yarattığı bu olumsuz sonuçlar üzerinde yoğunlaşmıştır.

Günümüzde dünya ekonomisinde yaşanan yeni gelişmeler ve ortaya çıkan yeni dinamikler kalkınma düşüncesini değiştirerek farklılaşmasına neden olmuştur. Geleneksel kalkınma kuramlarının etkinliği giderek azalırken, az gelişmiş ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal gerçeklerini gündeme getiren yeni yaklaşımlar önem kazanmaya başlamıştır. Artık kalkınma olgusu hem çevre ve doğal kaynaklar boyutu hem de insani boyutuyla ele alınmaya başlanmıştır. Neoliberal kalkınma yaklaşımı, içsel büyüme kuramı, insan merkezli kalkınma, eşitlikçi kalkınma, temel ihtiyaçlar yaklaşımı, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ve Veblen Ayres ekonomik kalkınma kuramı bunlar arasında incelenebilir.

A. Neoliberal Kalkınma Yaklaşımı

1980’li yılların başından itibaren bütün alanlarda etkisini artırmaya başlayan Neoliberal yaklaşımlar az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik yapı ve davranışların yeni bir iktisadi yaklaşıma gerek kalmaksızın Neoklasik iktisat tarafından kapsanacağı tezini ortaya atmış ve ampirik çalışmaların bulgularıyla bu tezi doğrulamaya çalışmıştır. G. Kore, Singapur, Hong Kong ve Tayvan’ın kalkınma süreçleri Neoliberal yaklaşımları destekleyen kanıtlar olarak sunulmuştur. Yaklaşımın en önemli temsilcileri, Ian Little, Deepak Lal, Bela Balassa ve Anne Krueger’dir. Sovyetler Birliğinin dağılması ve onu oluşturan ülkelerin Doğu Avrupa’daki diğer eski Sosyalist Ülkelerle birlikte serbest piyasa ağırlıklı bir ekonomik modele yönelmeleri, merkezi planlama kavramının fiilen çöküşü anlamına gelmiştir (Şenses, 1996: 111-113). Dünya nüfusunun dörtte üçü gibi çok büyük bir bölümünü oluşturan az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarına ilişkin olarak, bu ülkelerin giderek dünya piyasalarıyla bütünleşmesini amaçlayan, serbest piyasa yönelimli Neoliberal yaklaşımlar ön plana çıkmaya başlamıştır.

Keynesyen iktisadın sosyal devlet anlayışıyla devletin ekonomiye müdahale etmesi, kalkınma yazınında ise, iktisadi kalkınma için planlama anlayışı, Neoliberal yaklaşım tarafından eleştirilmiştir. Neoliberal yaklaşım temel değişken olarak piyasayı ön plana çıkarılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, ekonomi ancak kendi içsel dinamikleri ile yani dışsal bir mü-

dahale olmadan daha etkin ve daha rasyonel sonuçlar üretecektir. Bu hem gelişmiş kapitalist ülkeler hem de azgelişmiş ülkeler için geçerli genel bir ilkedir. Pazar ilişkilerinin evrenselleştiği, işbölümünün uluslararasılaştığı, küreselleşmenin yaşandığı günümüz dünyasında, ekonomi ve toplumları etkin kılacak olan olgu dünya ölçeğinde gelişen pazara, pazar şartlarına bağlı olarak katılmaktır. Bu bağlamda Neoliberal yaklaşım kalkınma yazınından farklı olarak hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için ortak çözümler ve tek bir ekonomik analiz sunmaktadır.

Neoklasik, Neoliberal ya da piyasa yönlü ele alışlar olarak tanımlanan düşünce biçimi, ekonominin evrensel olduğu ve piyasa ilkeleri etrafında örgütlenen toplumlar için ikinci bir alt disiplinin varlığına ihtiyaç olmadığını belirterek, kalkınma ekonomisi literatürünü yoğun olarak eleştirmeye başlamıştır. Ekonomik ve toplumsal alanda güç kazanan bu yaklaşım, kalkınma yazınıının sonunun geldiğini ilan etmektedir. Bu yaklaşım uluslararası ekonomik ve toplumsal kurum ve güç merkezleri tarafından büyük destek görmektedir (Ercan, 1995: 358). Kalkınma ekonomisinin iflasından söz eden Neoliberalerler, aslında kapitalizmin günümüzde vardığı aşamada finans piyasasının dünya ölçeğinde uluslararası nitelik kazanmasına bağlı olarak azgelişmiş ülkeleri bu yapıya tam anlamıyla adapte etmek ya da sermayenin yeni ihtiyaçlarına göre, kalkınma kavramını yeniden tanımlamak amacı gütmektedir. Neoliberal yaklaşım çerçevesinde devletin ekonomik yaşama müdahalesinin sınırlandırılması, pazara yönelik tüm dinamiklerin desteklenmesi, uluslararası alanda malların ve sermayenin serbest dolaşımı savunulmakta, toplumsal etkinlik yerini bireysel etkinliğe bırakılmaktadır (Öztürk, 2007: 44).

Bu yeni teorik yaklaşımın basit bir iddiası vardır: Ekonomiye devlet müdahaleleri kalkınmaya katkı yapmamakta tam tersine engel olmaktadır. Büyük bürokrasilerin ve devlet regülasyonlarının ortaya çıkması özel yatırımları dışlamakta ve azgelişmiş ülke ekonomilerini olağanüstü bir biçimde etkisiz kılacak şekilde, fiyatları çarpıtmaktadır. Piyasa kendi iç dinamiklerinin işleyişine bırakıldığında, kalkınmanın kendiliğinden gerçekleşeceği ileri sürülmektedir. Müdahaleci Üçüncü Dünya devletleri, özel girişimi tıkamak, piyasa mekanizmasını bozmak, rekabeti önlemek ve azgelişmişliği daha da derinleştirmekten sorumlu aktörler olarak görülmektedir. Somut, çözüm önerisi ise, devletin ekonomi ve toplumu kontrol etmesini gevşetmek, özelleştirme yapmak ve küreselleşme sürecinin gerektirdiği yapısal uyum programlarını uygulamaktır (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2008: 78-79)

Neoliberal yaklaşımlar, meta ekonomisi kategorisine dahil olmayan çoğu zaman nicel olarak belirlenmesi zor olan her şeyi inceleme alanının dışında bırakmakta ve insanı salt ekonomik boyuta indirgemektedir (Partant, 1985: 21). Neoliberal yaklaşımlarla birlikte iktisadi kalkınmanın sosyal içeriği ve tarihi bütünüyle askıya alınmaktadır. Kârların otomatik olarak yatırıma dönüşeceğini savunan basit kurallı bu yaklaşımlar kalkınma olgusunun toplumsal yanını ihmal etmektedir (Salama, 1986: 51).

Neoliberal yaklaşımlar tüm dikkatleri müdahaleci devlet geleneğinden teknolojik gelişmenin doğasına, uzmanlaşmaya, bilginin geliştirilmesinde karşılaşılan güçlüklerle, dışsalılıkların önlenmesi için emeğin eğitilmesine ve ölçek ekonomilerine çekmektedir. Geleneksel kalkınma kuramları yerini Neoliberal yaklaşımlarla optimizasyona yönelik dinamik modellere bırakılmaktadır (Saxonhouse, 1988: 352-355). Bu yaklaşımlar çerçevesinde kalkınma, genel dengelerden sapmaları engelleyecek sürekli fiyat uyumları, teknik değişme ve tasarruflar tarafından belirlenen denge yolu boyunca bir hareket olarak tanımlanmakta ve kurumsal yapı bütünüyle yadsınılmaktadır (Mhyrman, 1989: 53-55).

Neoliberal yaklaşımlara göre sermaye düzeyindeki bir değişme, milli gelir düzeyindeki değişmeye bağlıdır. Ancak sermaye arttıkça marjinal verimliliği azaldığından üretim artışına ve milli gelirin büyümesine giderek daha az katkıda bulunmaktadır. Sürekli olarak artırılan sermayenin marjinal verimliliğinin sınırsız biçimde azalması sonucu sermaye birikimi uzun dönemde yatırım şevkini kurutacak biçimde azalan getiriye yol açmaktadır. Bunun sonucunda sermaye birikimi giderek zorlaşmakta ve eğer emek artırıcı bir trend ya da teknolojik ilerleme olmazsa uzun dönemde büyüme sıfırlanmaktadır. Marjinal tasarruf eğiliminin sabit olması nedeniyle kişi başına gelir artışı ancak dışsal teknolojik ilerleme sürecine bağlı olarak gerçekleştirilebilmektedir. Teknolojik ilerlemenin olmaması durumunda gelişme sadece arazi dinamiklerle sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda büyüme ekonomik etkilerden bağımsız ve dışsal bir nitelik taşımaktadır. Neoliberal yaklaşımlar çerçevesinde gelişmenin tek nedeni olarak dışsal faktör olan teknolojik ilerleme gösterilmekte olup, bu sonuç tipik Neoklasik sonuçtur. Neoliberal yaklaşımlar aynı teknolojiyi kullanan ülkelerin aynı büyüme oranına ulaşacaklarını belirtmektedir. Azgelişmiş ülkelerin herhangi bir müdahaleye gerek kalmadan gelişmiş ülkelerin düzeyine çıkabileceği dile getirilmektedir (Güvel, 1998: 243).

1990'lı yıllarda Neoliberal yönelimli ele alışı, büyük ölçüde, azgelişmiş ülkeler için gelişme, dünya pazarında önemli paylar elde etme adına birçok ülkede uygulamaya konulmuştur. Dünya pazarına yönelen ve bu anlamda gerek finansal gerekse ticari anlamda ülke ekonomilerini dünya pazarına açan azgelişmiş ülkeler, süreç sonunda kalkınma yardımı ve ihracattan elde ettikleri gelirlerden çok daha fazlasını borç olarak merkez kapitalist ülkelere aktarmışlardır. Gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkları daha da artmış, dünyanın bazı bölgeleri, özellikle kapitalist ilişkilerin tarihsel süreç içerisinde talan ettiği bölgeler ekonomik yaşamın dışına itilmişlerdir (Ercan, 1996:133). Neoliberal eğilimli ekonomi politikalarının uygulamaya konulması gelişmekte olan ülkelerde büyük ölçekli sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Bugün gelinen noktada azgelişmiş ülkelerin ancak çok küçük bir kısmı gelişme sürecine girebilmiştir. Neoliberal yaklaşımlar tarafından savunulan azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeler düzeyine geleceği (convergence theory) iddiaları gerçekleşmemiştir.

B. İçsel Büyüme Yaklaşımı

P. M. Romer, R. J. Barro, R. E. Lucas ve G. Mankiw tarafından geliştirilen içsel büyüme kuramı (endogenous growth theory), iktisadi kalkınmanın kaynakları ile ilgili olarak yeni bir bakış açısı getirmektedir. Bu yaklaşım teknolojik ilerleme kadar onun belirleyicileri üzerinde de durmakta, eğitim, beşeri sermaye, Ar-Ge, teknolojik gelişme gibi içsel büyümenin aktörlerini geliştirmeye yönelik politikalara öncelik verilmesini savunmaktadır. Solow ile birlikte başlayan ve teknolojik ilerlemeyi basit bir zaman trendi olarak alan Neoliberal kalkınma kuramının aksine içsel büyüme kuramı teknik değişimin içsel belirleyicileri üzerinde durmaktadır. Bu kuramın içsel büyüme kuramı olarak adlandırılmasının nedeni, Neoliberal kalkınma kuramlarından farklı olarak ekonomik büyümeyi dışardan gelen güçlerin değil ekonomik sistemin içsel güçlerinin bir sonucu olarak görmesidir (Romer, 1994: 3-22). İçsel büyüme kendinden önceki kalkınma kuramları tarafından ya hiç dikkate alınmayan ya da dışsal sayılan bilgi, beşeri sermaye ve teknolojik gelişimin tıpkı emek ve sermaye faktörleri gibi içselleştirildiği büyümedir. İçsel büyüme kuramları analizlerinin odak noktasına teknolojik sorunları koymakta, teknolojik ilerlemenin yaparak öğrenme (learning

by doing), dışsal ekonomiler, beşeri sermaye birikimi gibi boyutları üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşımın savunucuları yakınsama kuramını (convergence theory) reddetmekte ıraksama kuramını (divergence theory) benimsemektedir.

Bu yaklaşımın en büyük eksikliği toplumların kurumsal özelliklerine ve sosyal farklılıklarına hiçbir biçimde yer vermemesidir. Pozitiflik, değerlerden bağımsızlık ve belirli ekonomik değişkenlerin miktarları yanında nitelikleri üzerinde de durmak dışında Neoliberal kalkınma kuramından bir farkı bulunmamaktadır. Gelişme süreci ister ithal edilsin ister ise üretilsin teknolojiyi gelişme için gerekli ve yeterli gören teknolojik determinizmle açıklamaktadır (Crocker, 1991:459).

İçsel büyüme kuramının önemli eksikliği, az gelişmiş ülkeler için uygun olmayan birçok Neoklasik varsayıma dayandırılmasıdır. Bu yaklaşımda, tek bir üretim sektörünün olduğu ya da bütün sektörlerin simetrik olduğu varsayılmaktadır. Bu durum az gelişmiş ülkelerin yapısal değişme sürecinde önemli oranda büyümeye yol açan emek ve sermayenin sektörler arasında yeniden tahsisine olanak vermemektedir. Üstelik az gelişmiş ülkelerde zayıf altyapı, yetersiz kurumsal yapılar ve etkin işlemeyen mal ve sermaye piyasalarından kaynaklanan eksiklikler, ekonomik büyümeye engel olabilmektedir. Büyümeye etki eden bu çok önemli etkenleri ihmal ettiğinden dolayı, içsel büyüme yaklaşımının ekonomik kalkınma alanında uygulanabilirliği sınırlı kalmaktadır (Todaro ve Smith, 2003: 150).

Gelişme hedefleri ekonomik önceliklerle, üretim faktörleri ile gelir ve nüfus istatistikleri ile ilişkilendirilmekte, kalkınma sürecinin açıklanmasında milli gelir, toplam hasıla, nüfus ve belirli malların toplam arzı gibi ekonomik nitelikli değişkenler üzerinde durulmaktadır. Bununla birlikte gelinen noktada büyümenin ve kalkınmanın niteliksel belirleyicilerinin Neoklasik üretim fonksiyonunun sınırları içerisinde kalınarak anlaşılamayacağı ve kantitatif olarak ölçülemeyeceği, Neoklasik sınırların ötesine uzanılması ve uzun dönem ekonomik kalkınmanın bütünüyle anlaşılmasını sağlayacak bir yola girilmesi gerektiği yönünde yeni yaklaşımlar geliştirilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Beşeri sermaye Ar-Ge, teknolojik gelişme gibi değerleri ekonomik etkinlik ve büyüme amacı doğrultusunda revize etme çabasında olan içsel kalkınma yaklaşımı yanında, merkeze büyüme ve etkinliği almak yerine insanı alan insan merkezli bir kalkınmanın gerekliliği üzerindeki vurgu giderek artmaktadır.

C. İnsan Merkezli Kalkınma Yaklaşımı

Kalkınmanın bir amaç olmaktan çıkıp, araç haline geliş süreci, genellikle kalkınma yazınında tek taraflı algılarına gelmiştir. Kalkınmanın bir amaç olmaktan çıkarak araç haline gelmesi, sadece gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülke insanlarını etkilememiş, toplumların ruhsuzlaşmasına da neden olmuştur. Gelişme “ya geliş ya öl” ilkesinin yaşama geçirildiği, toplumsal yaşamın tepeden tırnağa disiplin edildiği, insanların koskoca birer makine olarak kurgulanmış toplum içinde bireysel yaratıcılıklarını ve özgürlüklerini kaybettiği bir yapıya dönüşmüştür. Değişme Batı toplumlarını rasyonelize olmuş bir makineye çevirdikten sonra diğer toplumları da etkilemeye başlamıştır. Kapitalizmin sürekli üretim ve sürekli tüketim mantığı, insana rağmen gelişme olgusunu gündeme getirmiştir. Zenginliğin eşitsiz dağılımı, üretim miktarının sürekli artması ve artan üretim eylemi ile üretilen malların aynı hızla tüketilmesi gerekliliği ve bununla birlikte artık başlı başına amaç haline gelen gelişme beraberinde sürekli olarak insanlar arası rekabet ve buna bağlı olarak sürekli başarılı olma zorunluluğu ve toplumun artan oranda disipline edilmesine neden olmuştur. Sonuçta üretim

için üretim ya da tüketim için tüketim yönelimli bir toplum ortaya çıkmıştır. Kalkınma kavramı ise, özgürleştirici içeriğinden farklılaşarak insani değişkenlerden yoksun bir tanımlamaya B. Ingham'ın vurguladığı gibi meta merkezli bir tanımlamaya dönüşmüştür (Ercan, 1996: 16-17, 36-37, 212-213).

Geleneksel kalkınma kuramları ülkeleri kişi başına gelir düzeyinden hareketle sınıflandırmaktadır. Zamanla karşılaştırma için kullanılan seriler daha da zenginleştirilmiş gelişmiş ve az gelişmiş ülkeleri birbirinden ayıran, kişi başına düşen gelirden sermaye donanımı, tasarruf, yatırım, piyasa büyüklüğü gibi bir çok kriter kullanılmaya başlanmıştır. Tüm bu kriterler ekonomik meta merkezli bir anlayışı temsil etmektedir. İnsan merkezli kalkınma yaklaşımının temelinde ise sosyal, kültürel, siyasal yönleriyle insan bulunmaktadır.

A. Sen, kalkınma kavramını üretim ya da milli gelire bağlı olarak ele alan geleneksel kalkınma kuramlarının büyüme ile kalkınmayı birbirine karıştırdığını belirtmekte ve kalkınmayı insana ilişkin bir dizi özellik çerçevesinde tanımlamaktadır. Kalkınmanın aslında güzel bir yaşamla ilgilendiğini, bunun da insanların oluşturduğu yaşamı merkez alması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, kalkınma yazınının direkt olarak ortalama yaşam süresiyle diğer bir deyişle, yaşam standardı ile ilgilenmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Sen, 1988: 16-18). Sen, kalkınmaya, insanların yararlandığı gerçek özgürlükleri genişletme süreci olarak bakmaktadır. Özgürlüklere odaklanan insan merkezli kalkınma yaklaşımı, kalkınmayı gayrisafi milli hâsılanın büyümesiyle, kişisel gelirlerdeki artışla, sanayileşmeyle, teknolojik ilerlemeyle ya da toplumsal modernleşmeyle özdeşleştiren geleneksel kalkınma anlayışını yetersiz bulmaktadır. Bu bağlamda kalkınma, özgürlüğü ortadan kaldıran başlıca nedenlerin, zorbalığın, yoksulluğun, sistematik toplumsal yoksunlukla birlikte, yetersiz iktisadi fırsatların, baskıcı devletlerin hoşgörüsüzlüğünün, ya da aşırılıklarının yanı sıra kamusal hizmetlerdeki ihmalin ortadan kaldırılmasını gerekli kılmaktadır (Sen, 2004: 17-18).

Ekonomik kalkınmayı büyüme olarak bir yıldan diğerine üretim ve milli gelirden meydana gelen artış olarak ele almak, kalkınma kavramının içeriksizleşmesine neden olmaktadır. Kalkınma kavramının meta kavramı bağlamında bir yıldan diğerine üretilen ya da tüketilen meta miktarında artış olarak tanımlanması özünde kapitalizmle birlikte gelişen meta fetişizminin doğal bir sonucu olmuştur. Kapitalizm metaların egemenliği olarak tanımlandığında, meta yönelimli ele alışlar toplum ve insana ilişkin temel özelliklerin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bu çerçevede metaların miktar olarak artışı üzerinde durmak niceliği niteliğin önüne koymak anlamına gelmektedir. Geleneksel kalkınma kuramları niceliğin nitelik üzerindeki egemenliğini meşrulaştırmasına hizmet etmiştir (Ercan, 1996: 213).

İnsan merkezli kalkınma yaklaşımına göre, gelir artışı, insanlar için önemlidir ama yaşamlarının toplamı değildir. Bu nedenle, kalkınma, gelir ve servet artışının ötesinde bir olgudur. Kalkınma, ekonomik büyüme yanında bu büyüme sürecinin nimetlerinin eşit olarak dağıtıldığı, büyüme sürecinde çevrenin tahribi yerine çevrenin yenilendiği, insani seçeneklerin artırıldığı ve kişilerin kendi yaşamlarını etkileyen kararlara katılım olanaklarının genişletildiği bir süreci temsil etmektedir. Bu anlamda insani kalkınmanın iki yönü bulunmaktadır (Kaynak, 2007: 76): bilgi ve yeteneklerin iyileştirilmesi gibi insani hünelerinin oluşturulması ve edinilen bu hünelerin üretken faaliyetler ya da kültürel, sosyal ve siyasal faaliyetlerde kullanılabilmesi.

Kalkınma kavramının üretim ya da yıllık milli gelire bağlı olarak ele alan geleneksel kalkınma kuramlarının aksine, insan merkezli kalkınma yaklaşımı, kalkınmayı insana ilişkin bir dizi özellik bağlamında tanımlama yoluna gitmiştir. İnsan merkezli kalkınma yak-

laşımına göre kalkınma, yalnızca ekonomik büyüme ile sınırlandırılmayacağı gibi, sadece teknolojik sorunlara da indirgenemez. Kalkınma, kültürel bir kimlik, kendine güven, büyük ölçüde bağımsızlık, kendi yanıtlarını kendi arama eğilimi, temel ihtiyaçların karşılanması, geleceğe açıklık ve toplumun üyelerinin daha insanca yaşama şeklini, kendi gayreti ve kendi araçlarıyla sürdürebileceği bir sosyal ve zihinsel değişimi içermektedir (Kelleber, 1993: 49-50). Bu yaklaşım, kalkınmanın aslında güzel bir yaşamla ilgilendirilmesi gerektiğini bunun da insanların oluşturduğu yaşamı merkez alan insan merkezli kalkınma yaklaşımını olduğunu belirtmektedir. İnsan merkezli ele alışlar geleneksel kalkınma kuramlarından farklı olarak kalkınma sorununu belirli bir kuramsal bütün içinde ele almak yerine daha çok yaşanan bütünlüğün belirli bir boyutu ile ilgilenen kısmi kuramlar olmaktadır. İnsan merkezli kalkınma kuramları kalkınmayı ölçme ya da analiz etme gibi pozitivist bir eğilim yerine daha çok kalkınmanın ne olduğundan çok, ne olması gerektiği üzerinde yoğunlaşmaktadır (Ercan, 1995: 400). İnsan merkezli kalkınma yaklaşımı daha önce uzun yıllar az gelişmiş ülkelerin gelişmişliklerini ifade etmekte kullanılan ekonomik kalkınma ya da sosyo ekonomik kalkınma kavramlarından farklı olarak toplumların yaşam kalitesinin iyileştirilmesini esas almaktadır. Bu nedenle insan merkezli kalkınma yaklaşımı gelirin yanında insan mutluluğu ve yaşam kalitesini, iyi bir eğitimi, insanın her alanda yaratıcılığını kullanmasına olanak sağlayan, demokratik hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı sağlıklı ve uzun bir yaşamı içermektedir.

D. Eşitlikçi Kalkınma (Egalitarian Development) Yaklaşımı

İlk bakışta, eşitliğin olanaklı bir şey mi yoksa yalnızca istenen bir şey mi olduğu sorusu kuramsal, felsefi, hatta sırf siyasi bir nitelik taşıdığı gibi görünebilir. Bu soruya bilimsel ya da nesnel bir yanıt vermek, konunun karmaşıklığından ötürü boş ya da soru tümüyle normatif bir nitelik taşıdığı için kavramsal olarak hatalı bir iş gibi görünebilir. Ama yine de bu tarz bir görüşü benimsemek önemli bir noktayı atlamak olacaktır. Eşitlikçilik, toplumsal değişim adına girilen toplumsal hareketlerin ve modern ekonomik ve siyasi mücadelelerin temel ilkesi olmaktadır. Eğer eşitlik ve eşitsizlikle ilgili sorunlar modern bilimlerde bu denli büyük bir yer tutuyor ise, bu durum en azından kısmen, bütün kapitalist demokratik toplumların temelinde yatan çelişkinin doğal bir sonucu olmaktadır. Siyasi sistem yurttaşların temel siyasi eşitlik talepleri üzerine kurulurken, ekonomik sistem, ancak rekabet ve maddi kaynakların kullanımında hakça paylaşımın sağlanması ile varlığını sürdürebilir. Bu durumda bütün kapitalist demokrasiler, toplumsal refah ile ekonomik rekabeti bağdaştırma sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Zenginlik yaratmak demokratik toplumların bekası açısından yaşamsal önem taşımaktadır. Ancak refah artışı sağlamak kadar gelirin hakça paylaşılması da büyük önem taşımaktadır (Turner, 1997:9-10).

Zenginlik ve yoksulluğun gittikçe belirginleşmesi günümüz dünyasının en önemli özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler üye olan 150'yi aşkın ülkenin 100'den fazlası az gelişmiş ülke olarak nitelenmektedir. (Acar, 1998: 1). II. Dünya Savaşı sonrasında dünya üretimindeki aşırı artışa rağmen, az gelişmiş ülkelerde yoksulluğun derinleşmesi ve zenginlik farkının hızla büyümesi, kapitalist üretim tarzının temel yasalarına ve mantığına da uygun düşmektedir. Dünya'da bölgeler arasında ve ülkeler içinde gelir eşitsizliği artmaktadır. Son 20 yılda dünya üretimi iki katına çıkmasına rağmen, gelir eşitsizliği 33 ülkede kötüleşmiştir. Dünya genelinde en zengin, %5, en fakir %5'ten 114 kat daha fazla kazanmaktadır. Bugün dünyada mutlak yoksulluk içinde yaşayan 1,2 milyar insan vardır.

Bu toplam dünya nüfusunun yaklaşık dörtte birine eşittir (Çiçek, 2006: 30-34).

Dünya nüfusunun en zengin %20'si dünya toplam gelirinin %85'ini alırken en yoksul %20'sinin payı sadece %1.4'dür. Dünya nüfusun yaklaşık %15'ine sahip olan zengin ülkeler toplam dünya gelirinin %80'ine yakını kontrol ederken üç milyarı aşkın nüfusuyla dünya nüfusunun düşük gelirli ülkeler grubunu temsil eden %56'sı, toplam dünya gelirinin yaklaşık %5'ini almaktadır. Bu pay Fransa ve deniz aşırı bölgelerinin GSMH'nin daha azını oluşturmaktadır. Afrika'nın 600 milyonu aşkın bir nüfusa sahip olan Aşağı Sahra bölgesinin GSMH'si Teksas eyaletininin yaklaşık yarısı kadardır. Dünya nüfusunun yaklaşık %85'ini temsil eden düşük ve orta gelirli ülkeler bir arada düşünüldüğünde toplam dünya gelirinin sadece %20'sini almaktadırlar (Chossudovsky, 1999: 43).

Kapitalizm, çok az insanın refah yolunda ilerlediği, çok hızlı bir biçimde zenginleştiği, büyük bir çoğunluğun ise sefalet içinde yaşamaya mahkûm edildiği bir kazananlar ve kaybedenler dünyası inşa etmiştir. Kapitalizm zenginlikten daha çok yoksulluk üretmiştir (Babayan, 2000: 185). 2005 yılı itibarıyla dünyanın en zengin 500 kişinin toplam geliri, en fakir 416 milyon kişinin toplam gelirinden daha fazladır. 1990 yılında, ortalama bir Amerikalı ortalama bir Tanzanyalı'dan 38 kat daha zenginken 2005 geldiğinde bu fark 61 kata yükselmiştir (Çiçek, 2006: 32).

Hiçbir kalkınma kuramı açıkça eşitsizliği temel alan bir bakış açısına sahip olduğunu dile getirmemektedir. Oysa geleneksel kalkınma kuramları örtük olarak eşitsizliği kalkınmanın bedeli olarak kabul etmektedir. Özellikle son yıllarda uygulanan biçimi ile Neoliberal politikaların gelir bölüşümü açısından yarattığı olumsuz gelişmeler, kalkınma kavramının eşitlikçi gelişme bağlamında ele alınmasını gerekli kılmıştır. Geleneksel kalkınma kuramlarının ekonomik kalkınmada her şeyin birlikte gittiği ekonomik kalkınma ile yoksulluğun ortadan kalkacağı ve gelir bölüşümünün görece olarak düzeleceği anlayışı günümüz gerçekleri ile bağdaşmamaktadır. Küreselleşme süreciyle birlikte yaşanan gelişmeler, gelişmekte olan ülkelerde her geçen gün gelir bölüşümünün bozulduğunu, işsizliğin arttığını, eğitim ve sağlık koşullarının kötüleştiğini gözler önüne sermektedir. Eşitlikçi gelişme anlayışına göre kalkınma yalnızca ekonomik anlamda hızlı gelişmeyi değil, yaratılan gelirin hakça paylaşımını da içermelidir (Ercan, 1996: 223-224).

E. Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı

Yoksulluğun giderilmesi kapsamında beslenme, sağlık, eğitim gibi temel hizmetlerin sağlanmasına öncelik veren çalışmalar temel ihtiyaçlar yaklaşımı (basic needs approach), adıyla yeni bir kalkınma yaklaşımının doğmasına yol açmıştır. Temel ihtiyaçlar yaklaşımı insanların iyi bir yaşam sürebilmesi için belli fiziksel sosyal ve psikolojik olanakların gerekli ve evrensel olduğu tezini öne sürerek kalkınmanın ana hedefinin öncelikli olarak bu ihtiyaçların giderilmesi olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda kalkınma sürecinde nesnel sermaye birikimine dayalı büyüme kadar, gelir dağılımı boyutu ve beşeri sermaye yatırımları da büyük önem taşımaktadır. Ekonomik büyüme bir gereklilik olarak görülmeyle birlikte yarattığı sonuçlar nedeniyle kalkınma sürecine ilişkin göstergelerin ve amaçların yeniden tanımlanması gerekmektedir. Bu yaklaşımı kurucularından olan D. Seers, kalkınmanın anlamı adlı eserinde kalkınma kavramının içeriğini tartışarak kalkınmanın merkezinde insanın yer aldığını ve insani potansiyelin gerçekleşmesinin kalkınmanın temel ölçüsü olduğunu vurgulamıştır. Geleneksel kalkınma kuramları insani potansiyelin gerçekleşmesine hizmet edememiştir (Han ve Kaya, 2002: 296-298).

Bu yaklaşımın temelinde yatan anlayış, sağlık eğitim, beslenme, konut gibi temel hizmetlerin direkt olarak sağlanmasının, büyümeyi hızlandırmaya ya da yoksulların gelirini ve verimliliğini artırmaya yönelik alternatif stratejilere göre, mutlak yoksullukta daha çabuk bir azalmaya yol açacağıdır. Çünkü alternatif büyüme stratejileri sayılan temel hizmetlerin tedarikinde başarılı olamamakta, yoksulların verimlilik ve gelirlerinin artırılması ilk planda temel ihtiyaçların sağlanmasına bağlı olmakta ve yoksulların gelirlerini artırma yoluyla temel ihtiyaçlarının sağlanması uzun bir zaman dilimine yayılmaktadır (Thirlwall, 2003: 108).

Temel ihtiyaçlar yaklaşımında belirleyici unsur, ekonomik kalkınma ile yoksulluğu en aza indirecek yönde ihtiyaçlar arasında ayırım yapmaktır. Bu yaklaşımın en önemli yanı, insanı temel alması bireysel ihtiyaçların karşılanmasından çok toplumsal ihtiyaçları karşılamaya yönelik olmasıdır. Geleneksel kalkınma kuramlarının her şeye rağmen kalkınma anlayışına karşın, insanların var oluş koşullarını ön plana çıkaran bu yaklaşım oldukça önemli bir aşamayı temsil etmektedir (Ercan, 1996: 224-231). Bu yaklaşım çerçevesinde ekonomik büyüme bir gereklilik olarak görülmekle birlikte yarattığı kabul edilemez sonuçlar nedeniyle sürece ilişkin göstergelerin ve amaçların yeniden tanımlanması gerektiği savunulmaktadır. Buna göre GSMH göstergesi ekonomik büyüme sürecinde yer alan birçok olumsuzluğun görülmesini engelliyor olması nedeniyle gerekli düzeltmeler yapılarak toplumsal refah boyutunu da içerecek şekilde Gayrı Safi Milli Refah olarak tanımlanmalıdır. Bu yaklaşımın temel vurgusu bireysel olandan yoksul çoğunluğu kapsayacak şekilde toplumsal olana doğru kaymaktadır. Bu bağlamda toplumsal amaçlar insan ihtiyaçlarının ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi anlamında yeniden tanımlanmaktadır (Türkay, 1995: 181).

Temel ihtiyaçlar yaklaşımı az gelişmişliğin temel nedeni olarak altyapı yetersizliği, piyasaların istikrarsızlığı, nitelikli eleman yetersizliği, kötü yönetim, kalkınma planlarının başarısızlığı ve siyasal istikrarsızlık üzerinde durmakta, az gelişmişlik sorununu çözümü için yalnızca ekonomik büyümenin koşullarını belirlemenin yeterli olmadığını, büyümenin meyvelerinin paylaşılmasına da önem verilmesi gerektiğini belirtmektedir (Onitiri, 1983: 510-511). Bu bağlamda, insan kaynaklarının geliştirilmesi, işsizlik sorununun çözülmesi, kırsal kalkınmanın hızlandırılması ve en temel insan ihtiyaçlarının asgari ölçülerde de olsa sağlanması büyük önem taşımaktadır. Bu yaklaşımın ayırt edici özelliği, ekonomik büyüme ile yoksulluğu en aza indirecek ihtiyaçlar arasında ayırım yaparak insanı temel almasıdır. İnsani değerler, bütün çağların bütün insanlığın dünya görüşünce kabul edilen evrensel değerlerdir. Ekonomik büyüme ise, insani gereksinimlerin giderilmesinin ön koşulu değil, sonucudur. Bu bağlamda bu yaklaşımın ana hedefi yoksulların temel ihtiyaçlarının karşılanması olarak ortaya konulmaktadır (Braun, 1990: 56-58).

Kalkınma olgusuna çok yeni bir bakış açısı getirmekle birlikte temel ihtiyaçlar yaklaşımı ekonomik kalkınmayı kendi başına bir amaç olmaktan çıkarıp, toplumsal refahın gerçekleşmesine hizmet edecek bir araç düzeyine indirgemektedir. Bu nedenle bu yaklaşımın pratik olarak uygulanabilirliği söz konusu değildir.

F. Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı

Geleneksel kuramlar, doğal kaynak arzının sınırsız olduğunu ve bu kaynakların üretim süreci içerisinde ürüne dönüştürülme potansiyelinin sonsuz olduğunu kabul etmektedir. Sınırsız doğal kaynak arzı varsayımından hareket eden geleneksel kalkınma kuramları kaynakların sınırı ve tükenebilirliği ve bunun uzun dönemde ortaya çıkarabileceği sorunları,

doğal çevre üzerindeki olumsuz etkilerini dikkate almamıştır. Bu yanılığın temelinde doğal kaynakların sermaye olarak değil, gelir getiren bir meta olarak algılanması yatmaktadır (Karsten, 1987: 61-70).

Oysa sermayenin en büyük kısmı doğanın sağladığı kaynaklardır. Ekolojik sorunların anlaşılması ve çözülebilmesi için doğanın bir ekonomik faktör olarak görülmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, doğanın sürekli olarak kendi kendini yenilediğini varsayan ve doğayı yalnızca üretken güçleri açısından değerlendiren geleneksel anlayışın sorgulanması gerekmektedir. Emek, sermaye ve teknolojik değişimin doğa ile uzlaşma doğrultusunda bir yönelim, kalkınma kuramında yeni bir yaklaşıma yol açmıştır. Sürdürülebilir kalkınma olarak ifade edilen bu yeni yaklaşım, kalkınma sorununa yeni bir boyut getirmektedir.

Kapitalizmin en önemli gelişme dinamiği doğanın üretim sürecinin girdisi olarak tüketilmesidir. Kapitalist üretim mantığı çerçevesinde doğanın metalaştırılması, doğanın tahrip edilmesine neden olmuştur. Günümüzde toplumun yaşam düzeyini artırmak için atılan teknolojik adımlarda teknolojinin iyi etüt edilmeden seçilmesi, doğal kaynakların uygun kullanılmaması, düzensiz kentleşme ve gürültü gibi faktörler ekolojik dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma kaynağı tekrar yerine koyabilme hızından daha hızlı kaynak tüketimini önlemeyi amaçlamaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ekonomik ve teknolojik faaliyetlerin tüm dünyada yaşamın sürmesi için gerekli olan doğal kaynakları hiçbir şekilde tehlikeye sokmamasını esas almaktadır. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, temel ihtiyaçlar esas alınarak oluşturulan bir üretim ve tüketim düzeyi öngörmekte, doğayı tamamen tüketmeyen ve gelecek kuşakları yükümlülük altına almayan çevreyle uyumlu bir kalkınma anlayışını ifade etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma çevreye karşıt büyümeye değil çevreye uyumlu büyümeye geçişi ifade etmektedir (Ceylan, 1995:204).

Sürdürülebilir kalkınma kavramıyla vurgulanmak istenen konu, ekonomik büyümenin tek başına yeterli ve arzulanır olamayacağı, yaratılan zenginliklerin ülkeler, bölgeler ve gelir grupları arasında adaletli bir biçimde dağıtılması ve bu süreçte çevresel değerlerin de korunması gerektiğidir. İnsanlığın en önemli zenginlik kaynağı olan doğal çevreyi gözetmeyen, geri döndürülemez biçimde yok eden bir ekonomik büyüme süreci uzun vadede sürdürülemez bir süreçtir. Çünkü bu tür bir süreç bir yandan, fiziki sermaye mallarını arttırırken, diğer yandan doğal sermayeyi tüketmekte, dolayısıyla ülkenin toplam sermaye stoku azalmaktadır (Kaynak, 2007: 42).

Sürdürülebilir kalkınma “gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın, bugünkü kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen kalkınma” olarak tanımlanmaktadır (WCED, 1991: 71). Bu yaklaşımın temel tezi, dünyanın sabit ölçeği içerisinde büyümenin, zaman içinde durağan denge haline dönüşmesinin zorunlu olduğu, bugünkü sınırsız büyüme eğiliminin sürmesi durumunda ekonomik gelişmenin gelecek yüzyıl içerisinde sınıra dayanacağıdır. Çökmeyi önlemek için ekonomik büyümenin sürdürülebilir kılınması gerekmektedir. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının özünde kalkınmanın ekolojik dengeyi bozmadan gerçekleştirilmesi amacı yatmaktadır. Bu bağlamda doğal dengeyi koruma çabalarının kalkınma çabalarını engellemeyeceği, hatta gelecek kuşakları da dikkate alan sürdürülebilir kalkınmanın, bu amaçların bir arada gerçekleşmesiyle oluşabileceği ön plana çıkmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ekonomik büyüme yanında sürdürülebilirlik ve katılım ölçütlerini de dikkate almaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının temel amacı, karar vermede ekonomik, ekolojik ve toplumsal boyutları birleştirmektir. Bu entegrasyonun sağlanabilmesi doğal kaynak ve

çevre yönetiminde kullanılan ekonomik araçların yönlendirilmesi anlamına gelmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi doğal kaynakları ve çevreyi etkileyen üç yeni değişikliğin yapılmasını gerektirmektedir. Bunlar kaynakların korunmasında fiyatların rolünün daha fazla vurgulanması, çevresel muhasebenin milli gelir muhasebesi içerisinde görülmesi ve çevreyi etkileyen altyapı projelerinde uygun ıskonto oranlarının kullanılmasıdır. Sürdürülebilir kalkınmaya ulaşılması doğal kaynakları koruyucu vergilerin konmasına ve kirliliği azaltacak hedeflerin tutturulmasına bağlıdır (Han ve Kaya, 2002: 291). Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı sadece çevre korumanın ön plana çıktığı bir kalkınma anlayışını ifade etmemekte, kalkınmaya ilişkin bütün ekonomik, finansal, ticari ve endüstriyel politikaların, büyümeyi, ekonomik, sosyal, çevresel açılardan sürdürülebilir kılmak amacıyla uyumlaştırıldığı bir süreç olmaktadır.

G. Veblen-Ayres Kalkınma Yaklaşımı

Veblen-Ayres geleneğine dayanan kurumcu iktisat, ekonomik sürece disiplinler arası bütüncül bir bakış getirmiştir. Bu yaklaşımda kültür anahtar ve bütün sosyal bilimleri bütünleştirici bir kavram olarak görülmektedir. Veblen, kültürü statik bir durum olarak görmemekte, genel ekonomik kalkınma kuramını kültürün birikmesi ve dönüştürülmesi süreci çerçevesinde ele almaktadır. Veblen'in amacı ekonomik kalkınmayı kültürel gelişme çerçevesinde açıklamaktır (Brinkman, 1981: 402).

Veblen'e göre, değişimin ve gelişimin iki temel unsuru teknoloji ve kurumlardır. Teknoloji bir toplumun ortak birikimidir ve kolektif olarak bir kültür içerisinde üretilip geliştirilir. Kültürel evrimin dinamiği teknolojidir. Batı uygarlığının diğer uygarlıkların önüne geçmesinin nedeni bu uygarlığın özsel (substantive) çekirdeğinin bilim tarafından beslenen teknolojiye vücut vermiş olmasıdır. Bu nedenle Veblen'in kültür ayrımı bilgi ayrımına dayanmakta, kültürel evrim ve ekonomik gelişme kuramı bilginin evrilmesi kuramına kök salmaktadır. Ayres ise, Veblen'in bu yaklaşımını sosyal kurumlara doğru genişletmiş, teknolojinin organik bütünü ile sosyal kurumların bir bütün olduğunu öngörmüştür (Hamilton, 1981: 329-340).

Teknoloji dinamik ve kalkınmayı körükleyici olmasına karşılık kurumlar statik ve değişimi engelleyicidir. Değişim teknolojik gelişmenin güçlerine karşı kurumsal direnme oranına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Kalkınma sürecinde teknoloji itici güç, kurumsal yapılar ise tutucu güçtür. Veblen teknolojik gelişmeye bağlı olarak toplumun evrileceğini söylemekle birlikte bu evrim teleolojik değildir. Buna göre tarih belirli aşamalara bölünmemekte farklı coğrafyalarda yaşayan insanların kültürleri zaman içinde hedefi belli olmayan bir yönde evrilmektedir. Veblen Ayres kalkınma kuramı, Aydınlanma düşüncesinin ve modernleşmenin temeli olan sosyal evrim düşüncesini almakta ve bu onu teleolojik ve etnosentrik olmayan bir sosyal değişim sürecine dönüştürmektedir (Edgell, 1975: 267-280).

Veblen Ayres kalkınma kuramı, kullanışlı bilginin ilerlemesi ve uygulanması ile ilgili bir kuramdır. Bu yaklaşıma göre, zaman içerisinde gelişen bütün bilgi, kültür içerisinde stoklanmaktadır Bu bilgi stoku, mit, tabu, batıl inanç ve töresel bilgiler ile kullanışlı ve bilimsel bilgilerden oluşmaktadır. Ancak ekonomik gelişme ile ilgilenildiğinde kültürün bütünü değil çekirdeği ile ilgilenmek gerekecektir. Kültürün çekirdeği ise bilginin bütünü değil sadece kullanışlı bilgisidir. Yani ekonomik üretim ve bunu destekleyen sosyal kurumlarla ilgili bilgisidir. Kullanışlı bilgi teknoloji olarak uygulanmakta ve kültür içinde stoklanmaktadır. Ekonomik kalkınma süreci yeni maddi ve sosyal tekniklerin uygulanmasını ifade eden kul-

lanışlı bilginin ilerlemesidir. Sosyal organizasyon ve ekonomik üretim ile ilgili bu yeni teknolojilerin uygulanması kültür birikiminin ve dönüşümünün mekanizmasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda teknolojik değişme kültürün özünü oluşturmaktadır. Bu yaklaşım teknoloji ve kültürü bir sosyal kurum olarak ele almakta ekonomik kalkınmanın hem nedeni hem de sonucu olarak görmektedir (Güvel, 1998: 289).

Sonuç

Geleneksel kalkınma kuramları az gelişmiş ülkelerin sorunlarını çözümlenmede yeterli olamamıştır. Birkaç ülke deneyiminden yola çıkarak tüm az gelişmiş ülke ekonomileri için geçerli olabilecek genel bir kalkınma kuramının türetilmesi doğal olarak olası görünmemektedir. Geleneksel kalkınma kuramlarının tüm az gelişmiş ülkeler için benimsedikleri kalkınma yaklaşımları ve önerdikleri çözümler kalkınma sürecini kapsayıcı olmaktan uzaktır. Kalkınma sürecini salt teknik bir sorun olarak görmek, sadece ekonomik boyuta indirmek, kalkınmayı bir çeşit sosyal mühendislik olarak ele almak, gerçek dünyadaki belirleyicilikleri yok saymak ve sorunun kültürel, ideolojik, siyasal boyutlarını dışlamak, realitenin çok küçük bir vechesini dikkate almak anlamına gelmektedir. Kapitalist üretim tarzının işleyiş yasaları dünya ölçeğinde doğurduğu ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel sorunlar dikkate alınmadan sosyo ekonomik ve kültürel bir olgu olan az gelişmişliği anlamaya olanak yoktur. Bugüne kadar uygulanan reçetelerin kalkınma modellerinin başarısızlığı, uluslararası sistemi organik bir bütün olarak ele almamaktan kaynaklanmaktadır. Dünya ekonomisini tek tek ulusal ekonomilerin aritmetik toplamı olarak ele alan yaklaşımlar terk edilmeden tutarlı bir az gelişmişlik kuramı oluşturulamaz ve gerçek anlamda kalkınma stratejileri geliştirmek de olanaksızdır.

Geleneksel yaklaşımların doğrusal gelişme inancı ve az gelişmiş ülkelerin Batı sanayi ülkelerinin yaşadığı aşamaları geçirip bu ülkelere yetişebileceği savı, çoğu az gelişmiş ülke için yakalamak için koştuıkları ama ulaşamadıkları bir heves olarak kalmıştır. Bütün ülkelerin bir gün bugünün zengin ülkeleri gibi olabileceklerini düşünmek, bir ülkedeki tüm yoksulların bir gün milli piyangodan ikramiye kazanarak zengin olacaklarını düşünmek kadar anlamsızdır. Geleneksel kalkınma kuramlarının az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarının analizinde yetersiz kalması, bu ülkelerin sorunlarını çözümlenmeye yönelik yeni yaklaşımların gündeme gelmesine neden olmuştur. Geleneksel kalkınma kuramlarının meta merkezli kalkınma yaklaşımı, yerini yeni yaklaşımlarda eşitlikçi, insan merkezli ve çevre duyarlı kalkınma anlayışına bırakmıştır. Az gelişmiş ülkelerde gerçek anlamda kalkınma sürecinin başlatılabilmesi, bu ülkelerin ekonomik ve toplumsal yapılarının iyi analiz edilmesine ve bu yapıya uygun kalkınma stratejilerinin uygulanmasına bağlıdır. Az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarına anlamlı bir yaklaşım getirebilmek için, kalkınma kuramlarının dayandığı entelektüel / felsefi geleneği sorgulamalı ve sosyal bilimlerin diğer dallarıyla işbirliği içinde ekonomik olmayan faktörleri ve bu faktörlerin kalkınma sürecinde nasıl bir işleve sahip olduklarını kapsayacak şekilde sınırlarını genişletmelidir.

Kaynakça

- ACAR, Y. (1998), **Büyüme Teorileri**, Vipaş A. Ş. Yayınları, 3. Baskı, Bursa.
- BARAN, P. (1976), **Büyümenin Ekonomik Politikası**, (Çeviren: E. Günçe), May Yayını, İstanbul.
- BAŞKAYA, F. (1995), **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara.
- BAŞKAYA, F. (2000), **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara.

- BAUMAN Z. (2000), **Siyaset Arayışı**, (Çeviren: T. Birkan) Metis Yayınları, İstanbul.
- BERKSOY T. (1982), **Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme**, Belge Yayınları, İstanbul.
- BRAUN, G. (1990), “The Poverty of Conventional Development Concepts”, **Economics**, Volume: 42, s. 54 - 66.
- BRINKMAN, R. L. (1981), “Culture in Neo-Institutional Economics: An Integration of Myrdal and Galbraith into the Veblen-Ayres Matrix”, **American Journal of Economics and Sociology**, Volume:40, Number:4, October, s. 401-413.
- CEYLAN, T. (1995), “Sürdürülebilir Kalkınma”, (Derleyen: Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Turkey), **Gelişme İktisadı**, Beta Basım Yayın, İstanbul, s. 203-223.
- CHOSSUDOVSKY, M. (1999), **Yoksulluğun Küreselleşmesi İMF ve Dünya Bankası Reformlarının İyüzü**, (Çeviren: Neşenur Domaniç), Çivi Yazıları, 1. Baskı, İstanbul.
- CROCKER, D. A. (1991), “Toward Development Ethics”, **World Development**, Volume: 19, No: 5, s. 457-483.
- ÇARIKCI, E. (1983), **Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Sanayileşme Politikaları**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- ÇİÇEK, M. (2006), “Dünya Ekonomisinin Sorunları: Üretim ve Bölüşüm Ekseninde Nüfus ve Kaynaklar”, **Dünya Ekonomisinden Seçme Konular** (Ed: Feride Öztürk ve Fatih Çelebioğlu), Seçkin, Ankara, ss 9-38.
- EDGELL, S. (1975), “Thorstein Vblen’s Theory of Evolutionary Change”, **American Journal of Economics and Sociology**, Volume:34, Number:3, July, s.267-280.
- ERCAN F. (1995), “Gelişme Yazını; Eleştiriler ve Yeni Perspektifler”, (Derleyen: Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Turkey), **Gelişme İktisadı**, Beta Basım Yayın, İstanbul, s. 298-428.
- ERCAN F. (1996), **Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Az gelişmişlik**, Sarmal Yayınları, İstanbul.
- ERSOY, M. (1992), “Bağımlılık Okulu Eleştirisine Giriş”, **Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine**, (Derleyen: M. Ersoy), Verso Yayınları, Ankara, s. 9-21.
- FRANK A. G. (1975), “Az gelişmişliğin Gelişmesi”, (Çeviren ve Derleyen: A. Aksoy), **Az gelişmişlik ve Emperyalizm**, Gözlem Yayınları, İstanbul.
- FRANK, A.G. (1993), **Lümpen Burjuvazi Lümpen Gelişme**, (Çeviren: A. Yılmaz), Gökkuşakçı Yayınları, İstanbul.
- GİBSON D. H. ve EUCLİD T. (1996), “Uluslararası Borç Krizi: Nedenler Sonuçlar ve Çözümler”, **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi**, (Yayına Hazırlayan: F. Şenses), İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, s. 173-210.
- GÜVEL, A. (1998), **Politik İktisat ve Akıl**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1. Baskı, İstanbul.
- HAMILTON, D. (1981), “Ayres Theory of Economic Progress” **American Journal of Economics and Sociology**, Volume:40, Number:4, October, s. .329-340.
- HAN, E. ve KAYA, A. A. (2002), **Kalkınma Ekonomisi Teori Politika**, Etam A. Ş. Matbaa Tesisleri, 4. Baskı, Eskişehir.
- HIRSCMAN, A. O. (1996), “Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi”, **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi**, (Yayına Hazırlayan: F. Şenses), (Çeviren: S. Öztürk), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, s. 23-52.
- İNSEL, A. (1990), “Siyasal Bir Süreç Olarak İktisadî Kalkınma (I)”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 18, Ekim 1990, s. 40-49.

İŞGÜDEN, T. (1995), “Gelişme Kuramları”, (Derleyen: Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay), **Gelişme İktisadı**, Beta Basım Yayın, İstanbul, s. 140-166.

KARSTEN, S. G. (1987), “Nature in Economic Theories” **American Journal of Economics and Sociology**, Volume:46, Number:1, January, s. 61-70.

KAYNAK, M. (2007), **Kalkınma İktisadı**, 2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

KELLEBER, A. (1993), “The Need for Human Centered Development”, **American Journal of Economics and Sociology**, Volume: 52, Number:1, January, s.49-50.

KIZILÇELİK, S. (2004), “Küreselleşmenin Eleştirisi Olarak Bağımlılık Okulu”, **Zalimler ve Mazlumlar: Küreselleşmenin İnsani Olmayan Doğası**, Anı Yayıncılık, Ankara, s.73-86.

LARRAİN J. (1995), **İdeoloji ve Kültürel Kimlik (Modernite ve Üçüncü Dünyanın Varlığı)**, (Çeviren: N. Nur Domanıç), Sarmal Yayını, İstanbul.

MENZEL, U. (1991), “Üçüncü Dünyanın Sonu ve Büyük Teorinin İflası”, (Çeviren: O. Say), **Birikim**, Sayı: 21, Ocak, s. 24-41.

MHYRMAN, J. (1989), “The New Institutional Economics and the Process of Economic Development”, **Journal of Institutional and Theoretical Economics**, Volume: 145, Number:1, s. 38-59.

NURKSE, R. (1953), **Problems of Capital Formation in Under Developed Countries**, Basil Blackwell Publisher Ltd., Oxford.

ONİTİRİ, H. M. A. (1983), “Economics and Development Policy”, **International Social Science Journal**, Volume: 97/35, Number: 3, s. 507-516.

ÖZTÜRK N. (2007), **Piyasa Başarısızlığından Kamu Ekonomisinin Başarısızlığına Ekono- mide Devletin Değişen Rolü**, Palme Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.

PARTANT, F. (1985), **Kalkınmanın Sonu Bir Alternatif mi Doğuyor?** (Çeviren: F. Başkaya), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.

PREBISCH, P. (1963), “Latin Amerika’nın İktisadi Kalkınması ve Belli Başlı Sorunları”, (Çevi- ren: Bilsay Kuruç), **A.Ü. S.B.F. Dergisi**, Sayı:1, Mart, s. 103-140.

ROMER, P. M. (1994), “ The Origins of Endogenous Growth”, **Journal of Economic Perspec- tives**, Volume:8, Number:1, s. 3-22.

ROSTOW, W. W. (1966), “Kendini Besleyen Gelişmeye Götüren Kalkış”, (Çeviren: Y. Demirgil), **İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar**, (Derleyenler: M. Berk, F. Görün, S. İlkin), O.D.T.Ü. İdari İlimler Fakültesi Yayını, Ankara, s. 45-71.

ROSTOW, W. W. (1999), **İktisadi Gelişmenin Merhaleleri**, (Çeviren: E. Güngör), Ötügen Ya- yınları, İstanbul.

SALAMA, P. (1986), **Az gelişmenin İktisadı**, (çeviren: İ. Kılınç K. Lordoğlu), Belge Yayınla- rı, 1. Baskı, İstanbul.

SAXONHOUSE G. R. ve SAXONHOUSE A.W. (1988), “An Inquiry into the Philosophic Roots of Concepts of Economic Order”, **Journal of Institutional and Theoretical Economics**, Vol- ume:144, Number:2, s.344-356.

SCHMİTZ, H. (1996), “Az gelişmiş Ülkelerde Sanayileşme Stratejileri: Tarihsel Deneyimden Çı- karılacak Bazı Dersler”, **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi**, (Yayına Hazırlayan: F. Şen- ses), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, s. 255-283.

SEN, A. (1988), “The Concept of Development” **Handbook of Development Economics**, Vol. I, (Ed: H. Chenery, T. N. Srinivasan), Amsterdam: North-Holland, s. 9-26.

SEN, A. (2004), **Özgürlükle Kalkınma**, (Çev: Yavuz Alagon), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

ŞENSES, F. (1996), “Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme: Nereden Nereye” **Kalkınma İktisa-**

dı Yükselişi ve Gerilemesi, (Yayına Hazırlayan: F. Şenses), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, s. 93-128.

THIRLWALL, A. P. (2003), **Growth and Development: With Special Reference to Developing Economies**, Seventh Edition, Palgrave Macmillan, London.

TODARO, M. P. ve SMITH, S. C. (2003), **Economic Development**, Eighth Edition, Addison Wesley, Boston.

TURNER B. (1997), **Eşitlik**, (Çeviren: Bahadır Sina Şener), Dost Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

TÜRKAY, M. (1995), “Gelişme İktisadının Gelişmesi”, (Derleyen: Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay), **Gelişme İktisadı**, Beta Basım Yayın, İstanbul, s. 167-202.

TÜYLÜOĞLU, Ş. ve ÇEŞTEPE, H. (2008), “Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi”, (Editörler: Sami Taban, Muhsin Kar), Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular, 2.Baskı, Ekin Yayınevi, , s. 35-87.

WCED: **Ortak Geleceğimiz**, (1991), (Çev. Belkıs Çorakçı), 3. Baskı, TÇSV Yayını, Ankara.